

LBRIS

We know
books

Mircea Mihăieș

**ATLANTICUL
IMAGINAR**

Ediția a doua

Editura Universității de Vest din Timișoara

2024

SUMAR

Cuvânt-înainte / 9

Carlyle, croitorașul cel viteaz sau Arta de a-ți da în petic / 15

Un celt la porțile estetismului / 39

Narcis & Co. Oscar Wilde între oglinzi carnivore / 67

Ulysses, ora zero / 97

Visul, visătorul / 117

Opera la rece / 147

Despărțirea de Africa sau Magia temelor secunde / 159

Negarea lui Proteu / 189

Metafizica doliului / 215

Bazar postmodernist / 271

De trei ori Salinger / 291

America literară / 313

Cum se distruge o revistă culturală / 325

Shakespeare and Company / 339

Fărâme despre Raymond Chandler / 357

Dada, dincolo și dincoace de Atlantic / 385

Referințe critice / 419

CARLYLE, CROITORAȘUL CEL VITEAZ SAU ARTA DE A-ȚI DA ÎN PETIC

Necruțătorul, cinicul, ironicul Oscar Wilde nu și-a făcut nici un scrupul din minimalizarea plină de dispreț a uneia dintre marile cărți ale veacului al nouăsprezecelea. Pentru el, *Sartor Resartus*, capodopera lui Thomas Carlyle, nu era decât un deșeu enciclopedic, un dezmăț lingvistic ordonat de ambițiile constructive ale unui maniac. „Filozofia vestimentației” — descriere și titlu dat de către francezi lucrării lui Carlyle — păcătuiește, pentru Oscar Wilde, prin revărsarea necontrolată a unei materii stufoase. Cărții îi lipsește, susține ironicul irlandez, adâncimea ideatică presupusă de ambiția scrierii unui tratat atât de pretențios despre îmbrăcăminte: „...ar merita să amintim că întreaga filozofie în jurul costumului se găsește în scena dintre Lear și Edgar, care, în comparație cu înțelepciunea grotescă și metafizica găunoasă oarecum din *Sartor Resartus*, se remarcă prin concizie și stil” (Wilde, 2001: 171).

Să fim atenți, o clipă, la calificative: absența concentrării (dezlănarea) și a stilului (eleganța), „înțelepciunea grotescă”, „declamativismul”. Dar și absența sau, mai rău, perversitatea „metafizicii”. Sunt acestea lucruri ce merită a-i fi reproșate unui autor precum Carlyle? Și unei cărți care trăiește tocmai din citat, din aluzie, din parodie, din *d'après*, din rescriere, din proliferarea amuzată de sine a grotescului și din intenționata prețiozitate — e adevărat — „declamatorie”? Fără îndoială că nu. Wilde însuși n-a mers cu negarea până la ultimele consecințe. Severul său rechizitoriu e în final îmblânzit, îndulcit și scăpat de condamnarea la execuție capitală. În fond, insertul aparent neglijent al relativizantului „oarecum” și etichetarea voios-admirativă a grotescului drept „înțelepciune metafizică” scapă lucrarea de la execuția capitală.

Pentru a preîntâmpina eventuale neînțelegeri, trebuie spus, de la bun început, că nici unul dintre admiratorii lui Carlyle n-a putut trece peste câteva păcate structurale ale cărții: „fantasticul dus până la obscuritate” (Heffer, 1995: 114), forma extremă de a înțelege umorul ce merge mână în mână cu disprețul pentru cititor. Carlyle n-a limpezit prea mult situația, descriindu-și opul drept „un fel de roman didactic”, iar când despre carte s-a scris c-ar fi un „document moral”, e de înțeles cât de mare putea fi confuzia.

S-a insistat probabil prea mult pe componenta religioasă a cărții și nu e exclus ca reacția negativă a lui Wilde să vizeze, subtextual, acest aspect. Însă injuria ușor infantilă a autorului lui *Dorian Gray* nu e, nici pe departe, tratamentul cel mai dur la care a fost supus Carlyle. Contestațiile au mers atât de departe, încât au transcens spațiul literar, adresându-se

direct omului și biografiei sale. Figură iritantă, aparent lipsită de flexibilitate — în orice caz, fără atât de comuna aplecare spre „compromisul nobil” —, scoțian aspru, amestec de pustnic recalcitrant și de tribun vulcanic, Carlyle a dominat cu autoritate cultura britanică aproape o jumătate de veac. De la publicarea în foileton, între 1833 și 1834, în *Fraser's Magazine* (pentru a fi reluat în volum în 1836) a lui *Sartor Resartus*, până la târziile, postumele *Reminiscences* (1883) și *Letters and Memorials of Jane Welsh Carlyle* (volum pregătit pentru tipar de către Carlyle însuși, ca pentru a-și răscumpăra vina de-a fi fost călăul moral al persoanei care l-a divinizat până la fanatism), „noul Diogene al corintienilor moderni”, după cum îl descria o caricatură din *Vanity Fair* în 1870, s-a bucurat de dublul privilegiu de-a fi omul cel mai aclamat și cel mai detestat al prea-puritanei epoci victoriene.

Sartor Resartus e opera unui enciclopedist rătăcit între pozitivității fundamentaliști ai veacului al nouăsprezecelea. Cu o importantă diferență: dacă „enciclopediștii” învățaseră să-și ascundă egoul creator într-un complicat dans cu sursele bibliografice, Carlyle împinge ambiguitatea relației dintre autor și scris la extrem. În deceniul al patrulea, moda parodierii biografiilor și autobiografiilor devenise o banală tehnică. Narațiunea autoreflectantă nu mai reprezenta demult o noutate în domeniul strategiilor literare, iar lui Carlyle parodiarea acestei modalități îi venea ca o mănășă. Totuși, el nu parodiază un autor anume, ci un întreg gen sau, mai precis, o direcție a literaturii confesive. De la înălțimea ironic-olimpiană a staturii sale deja proeminente, el ia în răspăr cea mai pretențioasă și cea mai lipsită de spectaculozitate exterioară,

cea mai scortoasă și antipatică dintre toate: autobiografia intelectuală.

N-a surprins pe nimeni constatarea că *Sartor Resartus* reprezintă pentru literatura biografică și autobiografică (ajunse la o culme a expresivității prin destui reprezentanți, dar și la suprasaturație, prin și mai mulți, încă din secolul al optsprezecelea britanic), cam ceea ce fusese *Don Quijote* pentru romanul medieval: o chintesență, o parodie și o transcendere a formulei consacrate. Capitolul al doilea, „Dificultăți editoriale”, de pildă, poate fi citit ca o rescriere în cheie ironică a autobiografiei narative care avea să prolifereze enorm în secolul următor. Parodia e, însă, explicită, uzând și abuzând de atât de englezescul *tongue-in-cheek*: „Ca orice fenomen, Începutul rămâne întotdeauna momentul cel mai notabil”, scrie Carlyle chiar în deschiderea capitolului intitulat, ca într-o nouă Biblie a veșmintelor, *Geneza*. „Prin urmare, nu ne vom afla odihna până ce nu vom desluși în legătură cu fiecare dintre marii oameni [...] toate împrejurările ivirii sale dintâi pe această Planetă și, prezentat cu cea mai mare risipă de amănunte, felul în care leșirea sa Publică s-a înfăptuit”.

Cum personajul central al cărții, Herr Diogenes Teufelsdröckh, nu se poate mândri cu o origine ilustră, „Geneza” lui nu e „nimic altceva decât o leșire”. Coborâtă în zona derizoriului, materia cărții va fi un imens bazar cu pretenții de exhaustivitate, în care îmbrăcămintea devine un operator filozofic, iar lunga, întortocheata, stufoasa istorie a ascunderii nudității umane — un minunat prilej de a sonda în adâncurile ființei.

Carlyle invită la „istoricizarea conștientă” a unui model de abordare a autobiografiei, și anume, ca posibil vehicul

filozofic. E, fără îndoială, un demers ironic, o ironie care — ca la Robert Burton, enciclopedicul autor al *Anatomiei melancoliei* — șterge granița dintre ceea ce scriitorul comunică intenționat și pura expresivitate involuntară. Cu tot acest bagaj supraponderal, Carlyle nimerește la întretăierea focurilor ideologice în care se confruntau — a câta oară? — tendințele noului și încremenitele forțe ale vechiului.

Fără îndoială, o lectură a lui *Sartor Resartus* din acest unghi e extrem de plauzibilă. Într-o lucrare consacrată identității artistice a vremii lui Carlyle, Morse Peckham e cât se poate de explicit: „În secolul al nouăsprezecelea, cele mai uzate unelte erau cele religioase și cele raționalist-empirice ale Iluminismului. Acum vom pătrunde și misterul titlului (*Sartor Resartus* — «Croitorul răscroit»). Hainele omului sunt simboluri. Creând aceste haine, el e un croitor. Dar hainele lui se învechesc. El va trebui, prin urmare, să le croiască din nou, făurindu-și noi haine. În anumite perioade ale istoriei, hainele lui cele mai importante, cele pe care le-a cusut pentru a simboliza sinele, sunt zdrențuite. O astfel de perioadă a fost veacul al nouăsprezecelea” (Peckham, 1962: 184-185).

Prezentarea oarecum metaforică a lui Peckham invită, însă, la o discuție mai amplă despre semnificațiile istorice ale cărții lui Carlyle. Prin „îmbrăcăminte” trebuie să înțelegem, firește, un complex de atitudini și acțiuni prin care câteva spirite radicale ale secolului al nouăsprezecelea se raportau la o realitate în care nu-și mai regăseau nici identitatea, nici idealurile.

Asimilat, adeseori, categoriei dubioase și guralive a profeților, Carlyle n-a fost, în fond, decât un idealist rătăcit într-un

veac al ceritudinilor trufașe. Identificările sale mentale cu mari-le figuri ale istoriei (monumentala *The History of Frederick II of Prussia*, scrisă între 1858 și 1865, *The French Revolution*, 1837, și, mai ales, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, 1840) nu îndeplinesc nici pe departe rolul unor scrieri profetice. Altfel spus, proiectarea în viitor e înlocuită de o mai realistă încercare de sincronizare cu marea cultură germană, al cărei ambasador în Anglia Carlyle s-a ambiționat să fie până în ultima clipă a vieții.

În 1830, când începe să redacteze o istorie a literaturii germane (după ce tradusese, în 1824, o primă parte a lui *Wilhelm Meister*), premersă de o analiză surprinzător de avizată a literaturii germane a timpului său, *The Present State of German Literature*, 1827, după ce publicase în *The Foreign Review* studiile „Goethe’s Elena” și „Goethe”, precum și un al doilea studiu despre Jean Paul Richter, el face un ocol în masa informă de informații de care se folosea și compune o mică „piesă bizară”. În octombrie 1839 notează referitor la ceea ce tocmai îi ieșise de sub pană: „Nu știu ce se va alege de ea”.

Curând, după ce zilele și nopțile îi vor fi ocupate de scrierea magnificelor *Characteristics*, reîncepe să contureze cu mai multă siguranță structura lui *Sartor Resartus*. Foarte repede, devine clar pentru toată lumea că ne aflăm în fața unui experiment pe cât de uimitor, pe atât de derutant. *Characteristics* pregătise, într-un fel, apariția straniei cărți, anunțată de o similară vivacitate deconcertantă a stilului și de straniețatea șocantă a gândirii. Dar performanțele din *Sartoris* reușesc să-i șocheze până și pe partizanii înnoirilor estetice.

Și totuși, Carlyle avea ceva de profet. Dar era vorba mai degrabă de stilul omului decât de substanța scrierilor sale. Tânărul Ralph Waldo Emerson, care-și descoperă, de peste ocean, în Carlyle mult-așteptatul maestru, îl descrie astfel, după vizita pe care i-a făcut-o în pustietatea reclusiunii scoțiene: „Thomas Carlyle este un extraordinar vorbitor, la fel de uluitor în conversație ca și în scris. Mai presus de orice, el nu e un savant, ca mai toți cunoscuții mei, ci un scoțian cu simț practic. Așa cum găsești în prăvălia oricărui șelar sau fierar, și numai din întâmplare și printr-un neașteptat spor, admirabilul savant și scriitor care este. Dacă vrei să știi cam cum vorbește, închipuiți-vă că Hugh Whelan (grădinarul) a găsit pe lângă munca lui zilnică suficient timp să-i citească pe Platon și Shakespeare, pe Augustin și Calvin și, rămânând neconținut Hugh Whelan, ar vorbi cu dispreț despre toate aceste cărți prostești cu care s-a îndeletnicit, și veți obține tonul și vorbirea și râsul lui Carlyle” (Emerson, 1963: 590).

Portretul continuă într-o notă a contradicțiilor, atât de dragă romanticilor. Patetic și neînțeles, un fel de „clopot de catedrală ambulant”, imposibil de imaginat altundeva decât în insula britanică, Carlyle pare a fi ultimul supraviețuitor al unei specii umane alese. „Forster of Rawdon mi-a descris un dejun la o *table d'hôte*”, continuă Emerson, „într-un hotel oarecare din provincie unde-l dusesese pe Carlyle și unde un canonic irlandez a rostit ceva. Carlyle a început să vorbească, mai întâi chelnerilor, apoi pereților, apoi, fără echivoc, preotului, într-un asemenea fel, încât a băgat groaza în întreaga asistență” (Emerson, 1963: 590).

Acesta e personajul. Acesta e omul care a avut inimaginabila tărie de a se izola, vreme de șase ani, la ferma soției, pentru a aprofunda în liniște studiul marilor cărți ale omenirii. Când tinerii de vârsta lui nu se puteau sustrage atracției metropolei și șansei de a intra în atenția directorilor de ziare și a opiniei publice, Carlyle a preferat reclusiunea în *lowland*-urile scoțiene, la Craingenputtock, unde, în afara soției, mult-încercata Jane Welsh, nu zărea cu lunile nici o altă figură umană.

Când, mai târziu, devenise un fel de guru ale cărui cuvinte erau așteptate cu înfrigurarea însetatului care descoperă în deșert un izvor, tinerii au început să se bulucească spre modesta lui locuință din Chelsea, în suburbiile Londrei. Dar n-au descoperit decât un profet ce nu se eliberase încă de nihilism, un *mauvais démiurge* demn de răzvrățiții veacului al optsprezecelea, anti-iluminiștii din familia lui Joseph de Maistre și care, mai târziu, ar fi putut fi subiectele de admirație ale tânărului Cioran; un *ange déchu* care-și trata admiratorii cu dispreț și își ofensa învățăceii contrazicându-i violent; „Ei profesază libertatea, el ține parte sclaviei; ei laudă republicile, lui îi place Țarul Rusiei; ei îl admiră pe Cobden și comerțul liber, el este pentru protecționism în politica economică; ei mănâncă vegetale și beau apă, el e un scoțian care crede în entuziasmul neprefăcut al englezului pentru carnea de vită și de oaie; ei laudă convingerile morale, el ridică în slavă crima, banii, pedeapsa capitală și alte atrocități drăgălașe ale legii engleze. Ei doresc libertatea presei, iar el crede că primul lucru pe care l-ar face, dacă ar ajunge în Parlament, ar fi să-i dea afară pe toți jurnaliștii”.

Însă, remarcă Emerson, giganticul personaj era capabil, în egală măsură, să susțină exact contrarul ideilor de mai sus, pentru simpla plăcere de a șoca mediocritatea trufașă și conformismul searbăd. S-au spus despre el vorbele care se rostiseră, cândva, în legătură cu Dr. Johnson: „Dacă glonțul lui a dat greș, va veni să te doboare cu patul pistolului”.

Aceste neobișnuite trăsături de caracter se vor regăsi intacte în scrisul său. Capabil „să trăiască și să moară pentru lucrurile pe care le apără” (Emerson, 1963: 593), Carlyle e desăvârșitul mercenar al unor țeluri pe care, cu o uluitoare răceală, le stabilește dinainte. Desigur, în buna tradiție a *fair-play*-ului insular, nu se va angaja niciodată în slujba unor idealuri ignobile. Dimpotrivă, se vrea un campion al moralității, iar umorul său devastator e dovada cea mai pregnantă că nenumăratele cruciade — chiar când seamănă cu niște execuții capitale — se petrec întotdeauna în zona de luminozitate mistică a adevărului. Imposibil de „rubricat”, după expresia lui C. Antoniadă (1912: 1), în una sau alta din științele spiritului, Carlyle pare a aparține tuturor deopotrivă și nici uneia în totalitate.

Filozof fără sistem, moralist practicând un eticism à rebours, istoric fără respectul obiectivității faptelor, poet fără o prea clar definită artă poetică, Carlyle e în toate aceste domenii un pasional. Critica sa literară e mai apropiată de ficțiune, pe când tratatele de istorie sunt adevărate opere critice ori chiar poeme în proză. „A scris pamflete care sunt niște predici și niște imnuri”, notează exegetul său român (Antoniadă, 1912: 1), pentru ca apoi să-i schițeze acest portret: „Viața lui spirituală a fost o continuă luptă: luptă întâi pentru

a scăpa de subt influența unei culturi înăbușitoare, luptă pentru a se dezbara de prejudecățile și hipocriziile curente, luptă pentru a-și închea o lume de cugetare personală și a-și forma o concepție despre viață care să fie în concordanță cu trebuințele cele mai adânci ale spiritului său, luptă pentru a-și spune cuvântul, pentru a proclama adevărul învățaturii ce aducea. Cum era un spirit drept, și-a urmat calea fără șovăială, fără altă preocupare decât adevărul; pururea a rămas credincios firii lui și nu a scris un singur rând pe care să nu-l fi crezut cu adevărat din toată inima. Viața acestui om e pilda vie a unei vieți de sinceritate, cu sine însuși și cu lumea, fără slăbiciuni, fără transacțiuni. A renunțat la iluziile cele mai scumpe și mai mângâietoare când logica neînduplecată a dezvoltării propriului său spirit a cerut-o; nu s-a preocupat niciodată de ce avea să zică alții de faptele sau vorbele sale, n-a lingușit pe nimeni, n-a cruțat pe nimeni; de multe ori, sinceritatea și veracitatea sa i-au înstrăinat prieteni din cei mai buni. Nu s-a plâns, nu a căutat să-i împace” (Antonia, 1912: 2).

Portretul, poate suferind de un maniheism ușor bombastic, tipic criticii de identificare, are avantajul de-a putea fi susținut în fiecare literă prin opera, prin scrisul lui Carlyle. Temperamentul, intensitatea gândirii, spectaculozitatea afirmațiilor îl făceau să pară un personaj cu totul nepotrivit cu peisajul puritanismului victorian. El a vrut să regândească totul pe cont propriu. Alura profetică — despre care s-a scris intens — nu micșorează însă impactul unei gândiri perfect placate pe valorile contemporaneității și, în egală măsură, pe exagerările și excentricitățile acesteia. Radical